

Пронь Д.С.*

КУРИЛЬСЬКА ПРОБЛЕМА РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКИХ ВІДНОСИН У КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ США

*Автор статті, виходячи з існуючої у США договірно-правової бази (на-
явність виконавчих угод і безпосередньо договорів), аналізує територіальні
питання у взаєминах між Російською Федерацією та Японією.*

Ключові слова: США, Росія, Японія, Курильські острови, міжнародні до-
говори, виконавчі угоди, зовнішня політика.

*Автор статьи, исходя из существующей в США договорно-правовой базы
(наличие исполнительных соглашений и непосредственно договоров), анали-
зирует территориальные вопросы во взаимоотношениях между Российской
Федерацией и Японией.*

Ключевые слова: США, Россия, Япония, Курильские острова, междуна-
родные договора, исполнительные соглашения, внешняя политика.

*The author based on the existing in the USA contractual basis (executive agree-
ments and the treaties) analyses territorial questions in Russia-Japan relations.*

Key words: the USA, Russia, Japan, the Kuril Islands, international treaties,
executive agreements, foreign policy.

Однією зі складних, протирічних і заплутаних проблем у російсько-японських від-
носинах після закінчення Другої світової війни залишається територіальне питання. У
сьогоденних умовах воно набуло, порівняно з попередньою мотивацією, політичного, ідео-
логічного, дипломатичного характеру, міждержавного та інтернаціоналізованого статусу.

В українській історичній та юридичній літературі немає ґрунтовних досліджень, при-
свячених «курильському вузлу» та ролі США у спробах його «розв'язання». Необхідно за-
уважити, що, наприклад, у російській сучасній історіографії, як і за радянських часів,
територіальне питання між Японією і Росією неодноразово було об'єктом дослідження
(праці Березіна В.М., Уткіна А.І., Кутакова Л.М., Кістаново В.О., Славінського Б.М., Кру-
пянко М.І., Латишева І.А. і т.д.) [1], але з позиції присутності, цілеспрямованості та до-
мінування «американського чинника» суттєвих наукових розробок не було. Метою
дослідження є висвітлення історично-правових підходів і варіантів, посилаючись на зов-
нішню і внутрішню сторону законодавчої системи США, вирішення (або навпаки – від-
термінування) територіальних суперечностей у російсько-японських взаєминах.

Інформативно підкреслюю, в зв'язку з тим, що в Конституції США 1787 р. був засто-
сований термін «договір» (treaty) – стаття I (Розділ 10), стаття II (Розділ 2), стаття VI [2, с.
139-140; 142; 146], то в американській юриспруденції цим визначенням почали називати
не будь-яку міжнародну угоду, а тільки таку, яка була підписана представниками Сполу-
чених Штатів із дотриманням передбаченої у конституції договірної процедури, тобто

* аспірант Чорноморського державного університету імені Петра Могили
Науковий керівник: проф. Шевчук О. В.

вона повинна була вноситися урядом до Сенату для схвалення двома третинами голосів, отримати ухвалу й потім ратифікована Президентом.

Проте поступово уряд США створив шляхом ряду прецедентів простіший порядок оформлення договірних відносин з іншими країнами. Деякі угоди почали передавати одразу обом палатам для ухвалення простою більшістю голосів. Так в американській дипломатичній практиці з'явилася ще одна категорія договірних актів, які стали називатися «виконавчі угоди», щоб якимось чином підкреслити їх відмінність від договорів [3, р. 207-216].

Термін «виконавча угода» фактично є збірним визначенням, під яке підпадають найрізноманітніші договірні акти, незалежно від характеру регульованих ними питань і назви документа (протокол, узгодження, конвенція...).

Так, наприклад, у 1955 р. США заключили 19 договорів і 296 виконавчих угод; у 1960 р. – 6 договорів і 266 угод; у 1962 р. – 5 та 355 відповідно [4, р. 407-408].

Провести межу між виконавчою угодою і міжнародним договором, підписаними на засадах військової необхідності або згідно дипломатичних функцій президента, можна не завжди і дуже важко. До категорії «виконавчих угод» американські юристи, наприклад, відносять Атлантичну хартію (1941 р.), Декларацію Об'єднаних Націй (1942 р.), рішення Тегеранської (1943 р.), Ялтинської (1945 р.), Потсдамської (1945 р.) конференцій та багато інших.

Повертаючись до територіальних суперечок між СРСР/Росією та Японією у післявоєнний період зауважу, що вперше територіальне питання було офіційно підняте на Тегеранській конференції у листопаді 1943 року, на якій була зазначена мета – покарати японського агресора та «вигнати Японію з усіх територій, що вона захопила з допомогою сили і внаслідок своєї жажерливості» [5, с. 582].

Й.В. Сталін у бесідах з керівниками держав США і Китаю поставив питання про передачу проток, які вели до Владивостоку та іншим портам Східного Сибіру, під контроль СРСР та про поновлення прав Радянського Союзу на південну частину о. Сахалін і Курильські острови [6, с. 142].

В угоді від 11 лютого 1945 р. керівників Трьох Великих Держав (СРСР, США, Великобританії) на Кримській конференції зафіксовано, що Радянський Союз «вступить у війну проти Японії на боці союзників за умови:

1. Збереження status quo Зовнішньої Монголії;
2. Поновлення належних Росії прав, порушених підступним нападом Японії у 1904 р., а саме:
  - а) повернення Радянському Союзу південної частини о. Сахалін і всіх прилежних до неї островів;
  - б) передачі Радянському союзу Курильських островів» [7, с. 254-255].

У Потсдамській декларації від 26 липня 1945 р. записано (пункт 8): «Умови Каїрської декларації будуть виконані, та японський суверенітет буде обмежений островами Хонсю, Хоккайдо, Кюсю, Сікоку й тими менш крупними островами, які ми вкажемо» [8, с. 358].

Під усіма документами цих конференцій стоять підписи перших осіб США – президентів Ф. Д. Рузвельта і Г. С. Трумена.

Сан-Франциський форум (4-8 вересня 1951 р.), хоча й залишається предметом історико-юридичних дискусій, але в його мирному договорі (стаття 2, пункт С) констатується, що «Японія відмовляється від усіх прав, правозasad і претензій на Курильські острови й на ту частину острова Сахалін та прилежних до нього островів, суверенітет над якими Японія придбала за Портсмутським договором від 5 вересня 1905 р.» [9, с. 117]. Інша річ,

що в тексті Сан-Франциського договору дійсно не акцентовано на користь якої держави відмовляється Японія, на що відверто вказує американська сторона. Це є ще одним підтвердженням доказу програшу радянської/російської дипломатії у 1951 році щодо післявоєнного устрою Японії та переможного тріумфу зовнішньої політики США [10, с. 42-43].

Фактично після завершення Другої світової війни склалася ситуація, коли Сполучені Штати Америки водночас виступали й гарантом, й союзником, й підбурювачем Японії.

Простежимо окремі кроки японської сторони відносно суперечливих «північних територій» з СРСР/Росією. Ще 22 травня 1969 р. Асоціації з проблем північних територій, яка була підпорядкована уряду Японії, доручалося вести «просвітницьку пропаганду» з цього питання. 13 травня 1972 р., згідно поправки, внесеної до закону про канцелярію прем'єр-міністра, в якості органу канцелярії було створено «штаб з проведення заходів стосовно північних територій (хоппо тайсаку хомбу)» [11, с. 115]. 6 січня 1981 р. японський уряд приймає рішення проголосити 7 лютого «днем північних територій» [12, с. 50]. Провідний науковий співробітник Інституту Далекого Сходу РАН, д.і.н. Марков А.П. пише: «Проблема Південних Курил виникла як результат зусиль японської дипломатії добитися *за підтримки США* (курсив Д.П.) перегляду узгоджень, прийнятих в Ялті та Потсдамі, що стосувалися Японії» [13, с. 47].

Стає тепер зрозумілою обгрунтованість відмови сенату США визнати законність тієї ж Ялтинської (Кримської) угоди, посилаючись на те, що за своєю формою вона була не міжнародним договором, який необхідно було ратифікувати, а угодою, підписаною президентом.

У Конституції Російської Федерації від 12 грудня 1993 р. (стаття 15, пункт 4) чітко записано: «Загальновизнані принципи і норми міжнародного права та міжнародні договори Російської Федерації є складовою частиною її правової системи. Якщо міжнародним договором Російської Федерації встановлені інші правила, ніж передбачені законом, то застосовуються правила міжнародного договору» [14, с. 8]. Цього не можна сказати про існуючу нормативно-правову систему Сполучених Штатів Америки.

Висновок. «Курильський вузол» залишається до сьогодні, на жаль, головною перешкодою на шляху нормальних, дружніх взаємовідносин між Російською Федерацією та Японією і серед багатьох суб'єктивних та об'єктивних причин, американський чинник завдяки, в тому числі, специфічній та особливій законодавчо-правовій базі, відіграє в цьому процесі далеко не останню роль.

Список використаних джерел

1. Березин В.Н. Курс на добрососедство и сотрудничество и его противники (из истории нормализации отношений СССР с послевоенной Японией). – М.: Междунар. отношения, 1977. – 144 с.; Уткин А.И. Тихоокеанская ось. – М.: Молодая гвардия, 1988. – 159 с.; Кутаков Л.Н. Москва-Токио: очерки дипломатических отношений, 1956-1986. – М.: Междунар. отношения, 1988. – 272 с.; Кистанов В.О. Япония в АТР: анатомия экономических и политических отношений. – М.: Изд-кая фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – 335 с.; Славинский Б.Н. Ялтинская конференция и проблема «северных территорий». – М.: ТОО «Новина», 1996. – 224 с.; Крупенко М.И. Япония 90-х в поисках модели отношений с новой Россией. – М.: Изд-кая фирма «Восточная литература» РАН, 1997. – 135 с.; Латышев И.А. Россия и Япония: в тупике территориального спора: 4 года невнятной дипломатии В. Путина, 2000-2004. – М.: Алгоритм, 2004. – 301 с.

2. Каррі Д.П. Конституція Сполучених Штатів Америки: Посібник для всіх / Пер. з англ. О. М. Мокровольського. – К.: Веселка, 1993. – 192 с.
3. Henretta J.A., Brody D., Dumenil L. America. A Concise History. – Boston/New York: Bedford/St. Martin's, 1999. – 920 p.
4. Ferguson J.H., McHenry D.E. The American System of Government. 8th ed. – N.Y.: The Basic Books, 1965. – 448 p.
5. «Русская тихоокеанская эпопея. Сборник документов». – Хабаровск: Хабаровское книжное изд-во, 1979. – 608 с.
6. «Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.». – Т. 2. М.: Политиздат, 1977. – 384 с.
7. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны, 1941-1945 гг.: Сборник документов. – Т. 4. Крымская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (4-11 февр. 1945 г.). – М.: Политиздат, 1984. – 302 с.
8. Там само. – Т. 4. Берлинская (Потсдамская) конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 авг. 1945 г.). – М.: Политиздат, 1984. – 511 с.
9. Зиланов В.К., Кошкин А.А., Латышев И.А., Плотников А.Ю., Сенченко И.А. Русские Курилы: история и современность. – М.: Сампо, 1995. – 181 с.
10. Пронь С.В. США та Японія в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні (50-90-ті роки ХХ століття): Монографія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – 244 с.
11. Андреев К., Черевко К. Выдумка и правда о «северных территориях» // Международная жизнь. – 1983. – № 3. – С. 114-120.
12. Прохоров Э.М., Шевчук Л.Л. О территориальных претензиях Японии к СССР // Международная жизнь. – 1989. – №1. – С. 47-52.
13. Марков А.П. Проблемы российско-японских отношений // Международная жизнь. – 1995. – №10. – С. 46-54.
14. Конституция Российской Федерации. – М.: Известия, 1993. – 59 с.